

OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN MİRÂSINDA PARA VAKIFLARININ YERİ: PRİZREN ÖRNEĞİ*

AHMET DEMİR**

Kırıkkale Üniversitesi

ÖZ

Osmanlı Devleti XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda fetihler yapmaya başlamıştır. Fetihlerin akabinde takip ettiği iskân politikasıyla birlikte stratejiler geliştirmiştir. Bu çerçevede devlet, fetih sonrasında burasının içerisinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel şartları kendi idarî yapısına uygun hale getirebilmek için pragmatik bir politika takip etmiştir. Balkanlarda tesis ettiği yapıyı güçlendirmek için birçok enstrüman kullanmıştır. Vakıf müessesesi de bunların en önemlilerinden birisi olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin önem verdiği bölgelerden Kosova'nın önemli bir şehri olan Prizren seçilmiştir. Uzun bir dönem boyunca Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi olan şehrin Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'ya açılma düşüncesinde önemli bir rol oynadığı düşünüldürse yapılan seçimin ne denli haklı olduğu anlaşılacaktır. Şehrin gelişmesini sürekli destekleyen Osmanlı devlet adamları ve vakıf kuran hayırseverler, kurdukları vakıflarla Prizren'de sağlam bir yapı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu vakıflar arasında para vakıfları da önemli bir yere sahip olup, bölgenin imar ve ihyasına, hayrın ve hayratın sürekliliğine katkı sağlamıştır. Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kültür Tescil Dairesi Başkanlığı Arşivi'nde bulunan Prizren'e ait para vakıfları ele alınmış, genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ahahtar Kelimeler: Balkan Şehirleri, Prizren, Para Vakıfları, Osmanlı Medeniyeti

PLACE OF CASH WAQFS IN THE BALKAN HERITAGE OF THE OTTOMAN STATE: PRIZREN EXAMPLE

ABSTRACT

The Ottoman State began to conquer the Balkans from the second half of the fourteenth century. Following each conquest, the Ottomans developed strategies along with the resettlement policy. In this context, they pursued a pragmatic policy to adapt the social, economic and cultural conditions of each conquered land to their administrative structure. The Ottomans used many instruments to reinforce the structure they established in the Balkans. Waqfs were one of the most important of these instruments. In this study, Prizren, which was an important city of Kosovo, one of the regions the Ottoman Empire attributed great importance, has been chosen. This choice can be justified on the ground that the city had been the place of the Ottoman Rumelia Governor for a long time and played an important role in the Ottoman plan of expanding toward the Central Europe. The Ottoman statesmen and philanthropists who constantly supported the development of the city tried to establish a solid structure in Prizren through the waqfs they founded. Money waqfs had an important place among these waqfs and they contributed to the development and the vitality of the region and to the continuity of charity works. In this study, money waqfs belonging to Prizren are studied and assessed by using documents in the Archives of Cultural Registration Office of the General Directorate of Foundations.

Keywords: Balkan Cities, Prizren, Money Waqfs, Ottoman Civilization.

* Bu çalışma, 15-16 Temmuz 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen 4th International Islamic Economics and Finance Congress'te tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yard.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-mail: ahmetdemir@kku.edu.tr

Balkan Yarımadası olarak bilinen coğrafya, kuzeyde Tuna ve Sava nehirleri, güneyde Marmara, Ege ve Akdeniz, batıda İyon ve Adriyatik Denizi, doğuda yine Tuna nehri ve Karadeniz ile sınırlanan bölgeden teşekkül etmektedir. Günümüzde bu coğrafyada on Balkan ülkesi mevcuttur. Burasının Osmanlı literatüründeki adı “Rumeli”dir. Bir başka deyişle Balkanlar, milletlerin, dinlerin, dillerin, kültürlerin ve millî coğrafyaların iç içe geçtiği, birbirine karıştığı bir coğrafyadır. Balkan Yarımadası'nın merkezinde yer alan Kosova bölgesi de çok uluslu, çok dinli, çok kültürlü olma özelliklerini içinde barındırmaktadır (İbrahimgil 2002: 23).

Balkanların bu önemli coğrafyasında stratejik bir konuma sahip olan Kosova'nın şehirlerinden Prizren, Roman şehri Theranda'nın devamı olarak kabul edilmektedir. Bizans döneminden daha eskiye ait bulgulara rastlanmamıştır. Şehirden ilk defa 1019 yılında Ortodoks piskoposluk merkezi olarak bahsedilse de Prizren'in bu statüsü en azından bundan yüzyıl daha eskiye gitmelidir (Kiel, 2007: 349). 1169-1190 yılları arasında Prizren önce Sırp'ların eline geçmiş, ancak son tarihte yine Bizanslılara dönmüştür. 1204'te II. Bulgar İmparatorluğu hâkimiyetine girmekle birlikte bu imparatorluğun XIII. yüzyılın ortalarında çökmesinden sonra Sırp Krallığı'na bağlanmış ve 859'da (1455) Osmanlı fethine kadar Sırbistan'ın bir parçası olarak kalmıştır.

Prizren, Kosova'nın ikinci önemli şehri olup Osmanlı döneminde (1455-1912) sancak merkezi idi. Yugoslavya'nın parçalanmasından önce Balkanlar'ın üç dilinin konuşulduğu tek şehirdi. Arnavutça, Türkçe ve Sırpça şehir halkı tarafından konuşulabilmekte, bunun yanında gazetelerde, dergilerde ve hatta cadde isimlerinde birlikte kullanılmaktaydı. Prizren, pek çok camisi, medresesi, hamamı ve derviş tekkesiyle birlikte Balkanlar'daki İslâm kültürünün en önemli merkezlerinden biridir. Bugün dahi bütün bölge büyük bir oranda Osmanlı karakterini muhafaza etmektedir. Balkanlar'da Saraybosna ve Üsküp'ten sonra en çok tarihî caminin bulunduğu şehir olan Prizren, Arnavutluk ve Makedonya sınırına yakın bir konumdadır. Orta Avrupa'ya açılan güzergâh üzerinde önemli bir mevkide bulunan kentte tarih boyunca pek çok hâkimiyet görülmüştür. Osmanlı döneminde I. Murad Hüdavidigar zamanında gerçekleşen Kosova Savaşı'nda ele geçirilememiş olmasına rağmen önemli bir tahribat yaşamıştır. Nihâî Osmanlı hâkimiyeti Fatih Sultan Mehmed zamanında 1455 yılında gerçekleşen bu önemli şehir 4 Receb 859'da (20 Haziran 1455) Osmanlı ordusunun Vilkoğlu (George Brankoviç) ile yaptığı savaştan sonra fethedilmiştir (Kiel, 2007: 349-350). Fetihden sonra bir sancağın merkezi yapılmış ve Kral Milutin'in büyük kilisesi (Gülten

2012: 187)¹, daha sonra Câmi-i Atîk olarak bilinen şehrin en önde gelen camisine dönüştürülmüştür. Şehre Türk nüfus iskân ettirilmiş ve şehrin dış kesiminde de Fâtih Sultan Mehmed bir namazgâh yaptırmıştır.

XVI. yüzyılda şehir çok hızlı bir ilerleme göstermemekle beraber güçlü bir İslâmî karaktere bürünmüştür. Yüzyıl boyunca ihtida ve göç hadiseleri nedeniyle şehrin nüfusu durağan bir seyir izlemiştir. Ortalama olarak 3500 kişilik bir nüfusa sahip sancakta müslümanların oranı 1530'da %40 iken 1570'te %63'e çıkmıştır (Gülten, 2012: 187-188). Bu gelişme XVII. yüzyılda da sürmüştür (Kiel, 2007: 349-350). XVII. yüzyıl içerisinde gelişimini sürdüren Prizren'in nüfusu da Müslümanlar lehine gelişmeye devam etmiştir. İleriki dönemlerde özellikle Habsburglarla Osmanlıların mücadelelerinin ortasında kalan bölge yerli Sırplarla Habsburg kuvvetlerinin verdiği zayıfla birlikte büyük yıkımlar yaşamıştır. XVII. yüzyılın sonlarından Balkan Savaşları sonuna kadar bölge halkı, özellikle Müslüman ahali büyük sıkıntı çekmiştir. Ancak her şeye rağmen bölgede yerleşen Osmanlı Medeniyeti'nin izleri tamamen silinememiştir.

Balkanlar, tarihin hiçbir döneminde Osmanlılarda olduğu kadar huzur ve güven içerisinde olmamıştır. Kosova'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde yoğun bir imar faaliyetine girildi. Mevcut şehirler yeni bir anlayışla imar ve ihya edilirken yeni şehirler ve yerleşim yerleri kuruldu. Bir cami ve onun etrafındaki kültürel, sosyal ve iktisadî kuruluşlardan oluşan külliye mahalleleri, mahalleler şehirleri meydana getirdi.

Külliye adı verilen ve toplumun her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilen bu yapılar manzumesi, varlıklı insanların tesis ettikleri vakıflarla hayatîyetlerini devam ettirebildiler. Devlet gücüne, zenginliğe ve bu zenginliğin hayrata dönüşmesine dayalı bu yeni kültür modeli, Müslüman olan ya da olmayan bütün imparatorluk tebaasını kuşattı. Şehir merkezlerinde, cami-mescit, tekke-zaviye ve türbe gibi dinî; han, bedesten, kervansaray, arasta ve çarşı gibi ticarî; imaret, hamam, köprü, su kemeri, çeşme ve saat kulesi gibi içtimâî; mektep, medrese ve kütüphane gibi ilmî; kale, hisar, kule-ocak, burç ve tabyalar gibi askerî yapılar inşa etmek suretiyle, Türk Şehir dokusu anlayışı bölgeye hâkim kılındı. Bu suretle bölgeye yeni bir yaşama tarzı, hayat ve medeniyet getirildi. Kosova'da Prizren, Priştine, Yakova (Çakova), Gilan, Mitroviçe, Vushtri (Vuçetırn), Kaçanik ve İpek (Peç) gibi şehirlerdeki Türk Şehir dokusunun, günümüze kadar gelebildiğini kısmen de olsa görmek

1 Sadettin Gülten'e göre bu kilisenin adı Steva Bogoraditsa'dır. Bkz. Gülten, a.g.m., s. 187.

mümkündür. Kosova'daki Osmanlı yapılarının tıpkı Bursa, Edirne, Amasya, İznik ve Manisa gibi şehirlerdeki âbidevî yapılarla boy ölçüşebilecek bir düzeye ulaştığı rahatlıkla söylenebilir (İbrahimgil, 2002: 24).

Prizren'deki Vakıflar ve Kuruldukları İdarî Birimler

Vakıf müessesesi yüzyıllar boyunca İslam memleketlerinde çok büyük bir ehemmiyet kazanmış, hayatın birçok sahasında derin tesirler yapmış dinî-hukûkî bir müessesedir (Köprülü, 1942: 1). Osmanlı dünyasında ulema tarafından çerçevesi çizilen ve “Allah yolunda hapsedmek ve menfaatını tasadduk etmek; tamamiyle ve büsbütün hasr ve tahsis etmek, menafı'ı ibadullaha (yararı insanlara) aid olmak üzere tamamiyle haps olunan bir ‘ayn” (Ömer Hilmi Efendi, 1977: 13; Öztürk, 1983: 27; Akgündüz, 1996: 90) şeklinde tanımlanan vakfın gayrimenkul, “vakf olunacak malın akâr olması icâb ettiği halde örf ve teâmüle binâen para vakfı da tecviz olunmuştur” (Berki, 1966: 45) ifadesiyle de nakit olarak tatbikat meşruiyeti kazandığı söylenebilir. Asl-ı malın yani vakfın mal varlığının tamamı ya da bir kısmının nakit para şeklinde vakfedilen para vakıflarının meşruiyeti ve nasıl işletileceği meselesi tartışmalı olmakla beraber ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı da tam anlamıyla aydınlatılabilmemiş değildir (Özcan, 2003: 10). Osmanlılara özgü bir uygulama olarak kabul gören para vakıflarının teorik ve meşrû zemininin oluşmasından sonra çok geniş bir yelpazede hayata geçirilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde tatbik edildiği görülmektedir. Burada vakfın ruhuna mutabık olarak Osmanlı toplumunda gelirin tüketilmeyen kısmının farklı usullerle ekonomiye kazandırıldığı da eklenmelidir. Kazancı ebedileştirmek anlayışında vakfın oynadığı rolün büyüklüğü de yadsınamayacak derecededir (Bulut, 2017: 53). Bu anlayışın Balkanlarda uygulama sahası bulmasıyla birlikte Prizren ve çevresinde de toplumun birçok kesimi tarafından vakıf tesis edildiğini görmek mümkündür. Çalışmada ele alınan nukûd-ı mevkufe adı verilen para vakıflarının, bahsedilen bölgede geniş bir çerçevede tatbik edildiği anlaşılmaktadır.

Konuya başlamadan önce şu hususu özellikle belirtmekte fayda vardır. Söz konusu para vakıfları kayıtlarından hareket edildiği için yapılacak tasnif, Prizren'in tarihî süreç içerisinde geçirmiş olduğu idarî yapılanmayı kâmil manada ortaya koyamayacaktır. Bu araştırmayı, vakıf müessesesinin diğer önemli kaynağı olan gayrimenkul vakıflar, salnâmeler, tahrir defterleri ve şer'iyye sicillerindeki veriler doğrultusunda derinleştirmek mümkündür.

Fakat bu çalışmanın sınırı bahsi geçen türden bir araştırmaya müsaade etmemektedir. Dolayısıyla Prizren'deki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından sonuna kadarki idarî yapılanmasını bütün olarak değil, para vakfî kayıtlarından hareket edildiği için kısmî bir tesbit gayretinde olunacaktır.

Kosova'nın bu önemli şehri için yapılan araştırmada Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiye defterleri incelenmiştir. Adı geçen arşiv temelli yapılan incelemeye göre Prizren, Kosova ve Makedonya başlıkları altında yer almaktadır. Bu durum kentin coğrafi konumu itibariyle Osmanlı Devleti'nin uyguladığı taşra idare stratejilerine bağlı olarak değişiklik göstermesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim fethin hemen akabinde Prizren, Fatih Sultan Mehmed tarafından bir sancağa dönüştürülmüştür (Gülten, 2012: 184-185). Bahsedilen defterlerde Prizren'e ait para vakfiyle alakalı 50 adet belge tesbit edilmiştir. Buraya ait para vakfî belgelerinin 25'i Kosova, 25'i de Makedonya defterlerinde yer almaktadır. Buradaki verilerden elde edilen bilgilere göre bu sancağın idarî birimleri büyükten küçüğe doğru kaza, köy ve mahalle şeklinde sıralanabilir. Prizren'in ana kaza birimleri, merkez kaza ile birlikte Gostivar ve Kalkandelen'dir. Bu kazalara bağlı diğer idarî birim olan köy ve mahalleler² ise şunlardır:

Tablo 1. Prizren'e Bağlı Kaza, Köy ve Mahalle Adları

Kaza Adı	Köy Adı	Mahalle Adı
Gostivar	Ezdunya	-
	Drabeşte	Potok
	Genvice	-
	Viziçetne	-
	Balindol	-

2 Bugün itibariyle Prizren'in kaza, köy ve mahallelerinin bir kısmı isimlerini korumaktadır.

Kalkandelen	Lakviçe	-
	Kermul	-
	Oraşe	-
	Neprošten	-
	Viranyofçe	-
	Dopruşne	-
	Tırnava	-
	Brodeç	-
	Paralişte	-
	Veyçe	-
	Estrayan	-
	Sedlarçe-i Bâlâ	-
	Başatça-i Bâlâ	-
	Novosel Derbend	-
	Lesçe	-
	-	Köprü
	-	Cedid
	Cerve-i Derbend	-
	Gavarince	-
	Begos	-
Prizren	Reçane	-
	Polubrat	-
	-	Atik
	Pepluşe	-
	Gadmine	-
	-	Hacı Ramazan
	İvraniye	-
	-	Terzi Memi
	Balanyan	-
	Lakoviçe	-
	İstroje	-
	-	İlyas Kuka
	Leskuç	-
	-	Kâtib Sinan
	Leboçova	-
	Leştane	-
Jur	-	

Prizren’de Kurulan Para Vakıfları Tahlili

a) Tarihlendirme

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki Prizren’e ait incelenen vakıflar içinde bölgenin fethedildiği 1455 yılından 1538 yılına kadarki dönem için şu ana kadar herhangi bir kayda rastlanamamıştır. Bu durumu, bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesis edildiği geçiş döneminin özelliğine bağlamak makul gibi görünüyor. Ayrıca Osmanlı ilim câmiasında para vakıflarıyla ilgili tartışmaların da XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği bilgisini de göz önünde bulundurmak gerektiği hatırlatılmalıdır. Bilindiği gibi bahsedilen tartışmaların sona ermesinden itibaren para vakfı konusunda esnek bir yaklaşım gündeme gelmiştir (Özcan, 2003: 28-45).³ Özellikle Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve İbn Kemal’in bu konudaki cevazı, para vakfı uygulamalarının meşru bir zemine dayandırılmasına ön ayak olmuştur (Özcan, 2003: 45-46).⁴

Prizren’e ait en eski para vakfı belgesi 1-10 Şevval 944 / 3-12 Mart 1538 tarihlidir. Hayreddin Bey oğlu Mehmed Bey’e ait vakfiye, adeta Osmanlı ulemâsı arasındaki tartışmaların akabinde izlenen esnek yaklaşımın bir göstergesi olmuştur⁵. Bundan sonraki vakfiye 1-10 Muharrem 988 / 17-26 Şubat 1580 tarihlidir⁶. İlk vakfiyelerin Mehmed Bey ve Mehmed Paşa’ya⁷ ait olması, fethedilen bir yerin gelişmesine ve âbâd olmasına vesile olacak bir rehberlik maksadıyla vakıf tesis edildiğini akla getirmektedir⁸. Yukarıdaki

3 Yazar, kitabının bu bölümünde Kanuni dönemindeki Osmanlı fıkıh ulemasının para vakıfları konusundaki tartışmalarını, usûl bakımından ele almaktadır.

4 Yazara göre para vakıfları ile ilgili tartışmalar Rumeli Kazaskeri Çivizâde’nin vefatından sonra sona ermiştir.

5 VGMA Defter No: 590, Sayfa: 198, Sıra: 179.

6 VGMA Defter No: 989, Sayfa: 073, Sıra: 056.

7 Beylerbeyi olduğu Vakfiye’deki bilgilerden anlaşılan Mehmed Paşa’nın XVI. yüzyılda yaşamış olan Tahir Paşa’nın torunlarından olduğu anlaşılmaktadır. Yine vakfiye’ye göre adı geçen paşanın Prizren’de oturduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında yeterli bilgiye tesadüf olunamamıştır. Bkz. VGMA Defter No: 632, Sayfa: 171, Sıra: 95. Vakfiye’deki ifade şu şekildedir: “Rumili’de Medîne-i Prezrin’de sâkin mîr-i mirân-ı kirâmdan sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât ve râğbü’l-cenneti ve’d-derecât Tahir Paşazâde Sa’âdetlü Mehmed Emin Paşa Hazretleri...”

8 VGMA Defter No: 989, Sayfa: 073, Sıra: 056. Belgede geçen “Küllü’mi’in bi-mâ kesebe rehîn mücebince her kişinin keyfiyet-i hâli a’mâline manût ve ef’âline merbûtdur ve şübhe yokdur ki envâ’-i sadak tın ekmel ve efdali vakfdır ki fevâiyid-i ber-devâm ve avâiyidini bî-hitâmdır” ifadeleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Şu ifadeler de vâkıfın geniş bir yelpazede dinî-sosyal hizmeti gözettiği anlamına gelmektedir: “Köstendil Sancağı beyi iken Kasaba-yı Prezrin’de bir câmi’-i şerîf ve bir medrese ve Prezrin Kazâsı’na tâbi’ Leşane nâm karyede câmi’-i şerîf ve bir mekteb binâ ve vakf idüb ve atyeb-i mâlından dört kerre yüz bin ve otuz bin üç yüz akçe ifrâz ve ihrâc ve vakf idüb ve ak rdan dahi kasaba-i Prezrin’de otuz dört dükkân ve bir çifte hammâm ve kasaba-i İvraniye’de bir hammâm ve Karye-i Leşane’de iki bâb değirmen ve Mahmiyye-i Selanik’de Kelemerye Kapsu kurbunda üç yahûdihâne ve on yedi bâb dükkân ve bir hân

bilgilerden de anlaşıldığı üzere Prizren'in günümüze ulaşan ilk para vakıfları XVI. yüzyıl tarihlidir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ulemâ arasında para vakıfları tartışmalarının nihayete ermesinden sonra bu uygulamanın Balkanlar genelinde hayata geçirilmesi de anlamlıdır (Özcan, 2003: 28-45)⁹. Özellikle Ebussuud Efendi ve İbn Kemal'in bu konudaki cevazı, para vakfı uygulamalarının meşru bir zemine dayandırılmasına ön ayak olmuştur (Özcan, 2003: 28-45)¹⁰.

Prizren'de XVII. ve XVIII. Yüzyıla ait herhangi bir para vakfı kaydına rastlanmamıştır. Bölgede zaman zaman yaşanan Osmanlı-Habsburg mücadelesini ve özellikle de Sırpların çıkardığı kargaşanın tesiriyle belgelerin kaybolmuş olabileceği ihtimalini bu boşluğun oluşmasına gerekçe olarak ileri sürmek de mümkün görünmektedir. Zira böylesine sosyal ve ekonomik bakımdan canlı bir bölgenin Osmanlılar tarafından ihmal edilmesi düşünülemez. XVI. yüzyıldan sonraki ilk belgeler ise XIX. yüzyılda başlamaktadır. Bu yüzyılın ilk belgeleri ise II. Mahmut dönemine aittir. II. Mahmud'un merkeziyetçi bir bakış açısını yansıtan (Karal, 1957: 169) iki adet paşa vakfı tesis edilmiştir. 1831 yılında kurulmuş iki vakfiye bulunmaktadır¹¹. Abdülmecid dönemine ait 1849 tarihli sadece bir vakfiye yüzyılın ortasıyla tarihlenmiştir¹². Daha sonraki vakfiyelerdeki artışlar 1880'den itibaren başlamaktadır. 26 Şubat 1880 ile en son tarihi 1911 olan vakfiye arasında toplam 45 vakfiye bulunmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru görülen bu artışlar Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşadığı politik belirsizlikle büyük bir paralellik taşımaktadır. Zira yaşanan toprak kayıpları, elde kalan zenginliklerin korunmasına yönelik düşünceyi daha hassas olan dinî kaygılara yoğunlaştırmış, bu da vakıf vasıtasıyla yansıtılmıştır. 1880-1911 yılları arasındaki belgelerin dağılımı şu şekildedir:

1880: 1 vakfiye, 1883: 1 vakfiye, 1884: 1 vakfiye, 1885: 3 vakfiye,
1886: 2 vakfiye, 1890: 2 vakfiye, 1891: 1 vakfiye, 1892: 1 vakfiye,

vakf idüb mütevellisi olan Memişah bin Mahmud'a teslim idüb ol dahi kabûl ve kabz idüb ve şart eyledi ki".

9 Yazar, kitabının bu bölümünde Kanuni dönemindeki Osmanlı fıkıh ulemasının para vakıfları konusundaki tartışmalarını, usûl bakımından ele almaktadır.

10 Yazara göre para vakıfları ile ilgili tartışmalar Rumeli Kazaskeri Çivizâde'nin vefatından sonra sona ermiştir.

11 Belgelerden birisi *VGMA Defter No: 632, Sayfa: 171, Sıra: 95* olarak kayıtlıdır. Tarihi 18-27 Ekim 1831 olan vakıf, Mehmed Emin Paşa'ya aittir. Diğer belge ise *VGMA Defter No: 987, Sayfa: 209-212, Sıra: 68* olarak kayıtlıdır. 30 Ağustos 1831 tarihli vakıf Mehmed Emin Paşa'nın kardeşi Mahmud Paşa'ya aittir.

12 *VGMA Defter No: 582/1, Sayfa: 59, Sıra: 31* numara ile kayıtlı belge 3 hayırsever tarafından kurulan müşterek bir vakıftır.

1894: 1 vakfiye, 1896: 1 vakfiye, 1897: 1 vakfiye, 1899: 5 vakfiye,
 1900: 6 vakfiye, 1901: 1 vakfiye 1903: 1 vakfiye, 1904: 4 vakfiye,
 1905: 2 vakfiye, 1906: 1 vakfiye, 1907: 3 vakfiye, 1908: 1 vakfiye,
 1909: 3 vakfiye, 1910: 2 vakfiye, 1911: 1 vakfiye.

b) Para Vakfeden Hayırseverlerin Statüleri

Prizren'deki para vakfedenlerin, bir başka ifade ile vakfina gelir olarak nakit para tahsis eden vakıf kurucularının (vâkıfların) tamamı erkektir. Vakıf kurucuları arasında kadın vakıf kurucu (vâkıfe) bulunmamaktadır. Vakıf kurucularının büyük kısmı paşa, ağa, efendi ve bey gibi toplumsal statüleri bakımından önemli bir yere sahip olan kişilerdir. Vakıf kurucuları arasında statüsü belirlenmiş olanların sayısı 29'dur. İsimlerinin başında statüye işaret eden herhangi bir ibare bulunmayan vakıf kurucusu sayısı ise 21'dir. Bu da gösteriyor ki İslam dininin daveti toplumda belirli statülere sahip olanlarla sınırlı kalmamış, ekonomik durumu müsait olanlarca da hüsn-i kabul görmüştür. Toplumda itibarlı olan önder vasfına sahip kişilerin vakıf konusunda özendirici olmalarının bunda etkili olduğu söylenmelidir. Prizren'de en çok vakıf kuranlar ağa unvanlı hayır sahipleridir. Bunların münferiden kurduğu vakıf sayısı 19, müşterek vakıf sayısı ise 1'dir. Ağadan sonra en çok vakıf kuranlar ise efendi lakaplı vâkıflardır ve bunların kurdukları beş vakıf da münferittir. Daha önce de söylendiği gibi üç vakfiye paşa kimliğindeki hayır sahiplerine aittir. Sadece bir vakfiye ise bey lakaplı hayırsevire aittir.

c) Vakfın İdaresi

Prizren'deki para vakıflarının kurucuları hem vakfın hem de mütevelliliğin devamını sağlamak için kayd-ı hayat şartını vurgulamışlardır. Vakıfların bir kısmında vâkıflar kendilerinden sonraki devamlılığın nesillerinden sağlanabilmesi için “ba‘de vefâtı evlâdım, evlâd-ı evlâdım, evlâd-ı evlâd-ı evlâdım batnen ba‘de batnin neslen ba‘de neslin”¹³ ya da “mâ dâme'l-hayât”¹⁴ formüllerini kullanmışlardır. Bazıları ise devamlılığın vakfa söz konusu olan bölge halkı tarafından seçilecek müslüman ve itimat edilebilir kişilerce sağlanacağını vurgulamışlardır. Buradaki formülasyonlar da “ba‘de'l-vefât

13 VGMA Defter No: 990, Sayfa: 25, Sıra: 38; VGMA Defter No: 991, Sayfa: 34, Sıra: 39; VGMA Defter No: 989, Sayfa: 193-194, Sıra: 148; VGMA Defter No: 990, Sayfa: 2, Sıra: 2.

14 VGMA Defter No: 989, Sayfa: 227, Sıra: 180.

karyemiz ahâlîsinin münâsib göreceği kimesneye meşrûta ola”¹⁵ veya “ba‘-de vefâtihi karyemiz ahâlîsinin tensîb ve ihtiyâr eylediği kimesneye meşrûta ola”¹⁶ ya da “ba‘de’l-inkıraz zikrolunan karyemiz ahâlîsinden beynlerinde tevliyyete muhtârları olan kimesneye meşrûta ola”¹⁷ şeklindedir. Bazı vakfiyelerde doğrudan vakıf tahsis edilen dinî yapılarda görevli bulunan müderrisler,¹⁸ imamlar¹⁹ ve hatipler²⁰ mütevellî tayin edilmişlerdir. Hem kendileri hem de kendi ailesi dışında tayin ettiği mütevellîlerin inkırazından sonra da ahali arasında güvenilir olanlarından seçilmesi şartları vakfiyelerde sıklıkla yer almıştır.

Prizren’de kurulan para vakıflarının ana teması genellikle dinî hassasiyet muvacehesinde camilerin muhtelif harcamalarındaki tahsisatla ilgilidir. İncelenen belgelerin 42’si (%84) vakıf konusu olan bölgelerde hem başka hayırseverler hem de bizzat vâkıflar tarafından yaptırılan camilerdeki imam, hatip, müezzin, ferraş gibi görevlilere ödeme yapılmasıyla ilgilidir. Özellikle dikkat çeken bir başka husus, vâkıfların daha çok ikamet ettikleri yerlerdeki yapıları tercih etmeleridir. Yani bu anlamda mahallî kaygılar ön plana çıkmaktadır. Vakfiyelerde söz konusu olan bölgelerin dışında herhangi bir yerdeki yapılara tahsisat göze çarpmamaktadır. Camiden başka sadece bir vakfiye müstakil olarak mescid görevlileri ve mescidin tamiriyle bakımına tahsis edilmiştir. İki vakfiye medrese görevlileri ve medresenin diğer ihtiyaçları için tahsis edilmiştir. Geri kalan vakfiyelerin biri zâviye, biri türbe, üçü de cami, mescid, mektep, medrese, imaret ve diğer hayır müesseselerinin muhtelif gider ve harcamalarıyla ilgilidir. Prizren’in kaza, köy ve mahallelerinde küçük bazı farklarla değişim gösteren miktarlarda, yukarıda bahsedilen isimlere ödemeler yapılmaktadır. Camilerin tamiri, bakım-onarımı ve aydınlatılması konusu da vakfiyelerin ihtiva ettiği diğer başlıklardandır. Fazla sayıda olmasa da mevzu bahs olan bölgelerde bulunan medreselerde görev yapan müderris, muîd ve medrese talebesi vakfa konu edilmişlerdir. Sadece bir vakfiye de türbedâra ödeme yapılmasıyla ilgilidir.

15 VGMA Defter No: 990, Sayfa: 31, Sıra: 24; VGMA Defter No: 600, Sayfa: 091, Sıra: 112.

16 VGMA Defter No: 602, Sayfa: 18, Sıra: 24.

17 VGMA Defter No: 991, Sayfa: 50, Sıra: 63; VGMA Defter No: 989, Sayfa: 189, Sıra: 145; VGMA Defter No: 991, Sayfa: 41, Sıra: 49; VGMA Defter No: 990, Sayfa: 52, Sıra: 45; VGMA Defter No: 990, Sayfa: 91, Sıra: 76.

18 VGMA Defter No: 990, Sayfa: 43, Sıra: 34.

19 VGMA Defter No: 990, Sayfa: 25, Sıra: 21.

20 VGMA Defter No: 990, Sayfa: 61, Sıra: 55.

d) Prizren’de Kurulan Para Vakıflarının Sayısal Değerlendirmesi

Prizren’de kurulan para vakıflarının 1538 ile 1911 yılları arasıyla tarihlenen 50 belgesi bulunmaktadır. Bu belgelerin ikisi XVI. yüzyıla aittir. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait para vakfı kaydına rastlanmayan Prizren’de belgelerin büyük bir kısmı XIX. yüzyılın sonlarına ve XX. yüzyılın ilk yıllarına aittir. 1800-1849 yılları arasında 3, 1850-1899 yılları arasında 20, 1900-1911 yılları arasında 25 belge bulunmaktadır. 567 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Prizren’de 373 yıllık dönem içerisinde genellikle kuruş birimiyle nakit para vakfedildiği görülmektedir. Elli vakfın 46’sı kuruş olarak vakfedilmiştir. Geriye kalan vakfiyelerde vakfa konu olan parasal birim Osmanlı altın lirası²¹, akçe ve fiddî akçe²² ve fiddî cedîd akçe²³’dir. Prizren’de 373 yıllık dönem içerisinde vakfedilen nakit paranın kuruş bazındaki toplam miktarı yaklaşık olarak 127.000 kuruştur. Her bir vakıf için ortalama olarak 2.550 kuruşun vakfedildiği görülmektedir. Prizren’deki 50 vakfı kuran 60 kişi bulunmaktadır. Bu bağlamda vâkıfların payına düşen ortalama miktar da yaklaşık olarak 2117 kuruştur. En büyük vakıflar, Prizren Sancağı Mutasarrıfı Tahir Paşa oğlu Mahmud Paşa’nın Terzi Memi Mahallesi’nde yaptırdığı cami ve medreseye vakfettiği 15.000 kuruş ile Hacı Bekir oğlu Hacı Ahmed Ağa’nın Gostivar Kazası’nın Drabeşte Köyü’nün Potok Mahallesi’ndeki cami için vakfettiği 14.000 kuruşluk vakıflardır. Miktar bakımından bunlardan daha küçük olmasına rağmen hem model oluşturma anlamında hem de kapsam itibarıyla miladî 1580 tarihli Mehmed Paşa vakfının Prizren Sancağı’nda birçok hayır işini deruhte eden bir muhtevaya sahip olduğu belirtilmelidir. Kendisinden sonrakilere emsal niteliğinde olan vakfiye dinî ve sosyal hayatın birçok safhasındaki uygulamalara adeta bir model oluşturmaktadır. Bunu destekleyecek mahiyette Hayreddin oğlu Mehmed Bey’in Şevval 994 / Eylül 1586 tarihinde Prizren’in Haslar Kazası’nda bulunan kervansaray ve diğer gayrimenkullerine ek olarak 50.000 fiddî cedîd akçesini, yine aynı kazada yaptırdığı mescid ve iki camideki görevlilere verilmek ve diğer hayır işlerine sarf edilmek üzere vakfetmesi bu uygulamaların devam ettirilmek istendiği şeklinde yorumlanabilir.

21 VGMA Defter No: 602, Sayfa: 18, Sıra: 24. Vakfiye 25 Rebiulevvel 1328 / 6 Nisan 1910 tarihidir.

22 Mehmed Paşa Vakfı’nın nakit kısmının akçe ve fiddî akçe teşkil etmektedir.

23 VGMA Defter No: 590, Sayfa: 198, Sıra: 179.

e) Prizren'de Kurulan Para Vakıflarının İşletme Usulleri ve Muamele Oranları

Para vakıflarının işletilme şekilleri, vakfiyelerde genellikle istiğlâl, istirbâh, murâbaha olunmak veya fâideye verilmek ifadeleriyle vurgulanmaktadır. Bu ifadelerde kastedilen şeyin, vakıf paranın gelir getirecek şekilde işletilmesi olduğu açıktır (Özcan, 2003: 53). Prizren'de kurulan para vakıflarının çoğunun işletme usulünü ise muâmele-i şer'îyye kapsamında istirbâh ve kısmen de istiğlâl oluşturmaktadır. Elli vakfiyenin birkaçı dışında yaygın olarak istirbâh kavramı kullanılmıştır. Bazı vakfiyelerde de istirbâh ve istiğlâl'in diğer versiyonları tercih edilmiştir. Mesela; ribhiyle âhara irbâh olunub²⁴, alâ-vechi'l-helâl irbâh olunub²⁵, rehn-i kavî ve kefil-i melî ile istirbâh ve akâr-ı mezkûr istiğlâl olunub²⁶, rehn-i kavî ve kefil-i melî ile istirbâh ve istiğlâl olunub ve ammâ fe ammâ reyb-i ribâdan ârî tarîk-i merzâ üzere cârî olub²⁷, âhara istiğlâl tarîki üzere virilüb²⁸, icâre-i şer'îyye ile gallelenüb ve meblağ-ı mezbûr istirbâh-ı şer'îyye ile nemâlanub icâre-i şer'îyyeden ve nemâ-yı mer'îyyeden hâsıl olan akçeden²⁹ gibi ifadeler bunlar arasında sayılabilir.

Prizren'de kurulan vakıfların muamele oranları çoğunlukla, vakfiyelerdeki "onu on bir buçuk hesabıyla" ifadesine göre %15'e tekabül etmektedir. Sadece Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakıfta (Fî Evâli Muharrem 988 / 17-26 Şubat 1580) bu oran %10'dur. Üç vakfiyede de herhangi bir orandan bahsedilmemektedir. Bu oranların, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu dönemsel şartlarla paralellik taşıdığı da belirtilmelidir.

SONUÇ

Balkan coğrafyasının stratejik önemini çok iyi bilen Osmanlı Devleti, peyderpey gerçekleştirdiği fetihler vasıtasıyla burada güçlü bir hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Sadece hâkimiyetini değil aynı zamanda nev-i şahsına münhasır medeniyetini de buralarda şehir modelleri geliştirmek suretiyle tesis etmiştir. Bir anlamda Anadolu'daki şehir modellerini buraya taşıyarak bunlara kendi kimliğini ve ruhunu katmış, Osmanlı Balkan Şehirlerini,

24 VGMA Defter No: 990, Sayfa: 31, Sıra: 24; VGMA Defter No: 989, Sayfa: 231, Sıra: 183; VGMA Defter No: 600, Sayfa: 91, Sıra: 112; VGMA Defter No: 990, Sayfa: 43, Sıra: 34; VGMA Defter No: 602, Sayfa: 18, Sıra: 24

25 VGMA Defter No: 990, Sayfa: 081, Sıra: 067.

26 VGMA Defter No: 989, Sayfa: 073, Sıra: 056. Vakfiye, Mehmed Paşa'nın kurduğu vakfa aittir.

27 VGMA Defter No: 989, Sayfa: 073, Sıra: 056

28 VGMA Defter No: 987, Sayfa: 209-212, Sıra: 68. Vakfiye, Mahmud Paşa'nın kurduğu vakfa aittir.

29 VGMA Defter No: 590, Sayfa: 198, Sıra: 179. Vakfiye, Mehmed Bey'in kurduğu vakfa aittir.

uzun süre izleri silinemeyecek bir görünüme büründürmüştür. Kosova'nın önemli şehirlerinden birisi olan Prizren de bunların arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti, Balkan şehirlerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarını olgunlaştırmakla kalmamış, vakıf tesis edilmesini teşvik etmek suretiyle şehirlerin dinamizm kazanmasını sağlamıştır. Prizren özelinde bahsedilecek olursa, 1455-1912 yılları arasında tesis edildiği belgeler sayesinde bilinen onlarca, bugüne ulaşamayan belki de yüzlerce vakıf vasıtasıyla şehirlerin kimliğini güçlendirmiştir. Öyle ki, bu gibi şehirler üzerindeki Osmanlı etkisi, imparatorluktan kopuşundan beri yüzyıldan fazla bir zaman geçse de silinememiştir. Her türlü ideolojik önyargı ve yıkıma maruz kalsa bile bazıları dimdik ayakta durmaktadır.

Bu çalışmada vakıf müessesesinin sadece bir türü olan para vakıfları ele alınmıştır. Yukarıda bahsedilen hususların daha rasyonel ve müşahhas hale getirilebilmesi için bir diğer vakıf türü olan gayrimenkul vakıflarının da ciddi araştırmalara ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Buna ek olarak diğer arşiv verilerinin de bu tür çalışmaları desteklenmesine gayret edilmelidir. Parçadan bütüne doğru giderek Balkanların diğer şehirleri hakkında mukayese usulüyle yapılacak değerlendirmelerin Osmanlı dönemi Balkan şehirlerinin umumî yapı içerisindeki manzaralarını ortaya koyacağı hakikattir.

Kaynakça

a) Arşiv Kaynakları

VGMA Defter No: 989, Sayfa: 073, Sıra: 056.

VGMA Defter No: 632, Sayfa: 171, Sıra: 95.

VGMA Defter No: 987, Sayfa: 209-212, Sıra: 68.

VGMA Defter No: 582/1, Sayfa: 59, Sıra: 31.

VGMA Defter No: 990, Sayfa: 25, Sıra: 38.

VGMA Defter No: 991, Sayfa: 34, Sıra: 39.

VGMA Defter No: 989, Sayfa: 193-194, Sıra: 148.

VGMA Defter No: 990, Sayfa: 2, Sıra: 2.

VGMA Defter No: 989, Sayfa: 227, Sıra: 180.

VGMA Defter No: 990, Sayfa: 31, Sıra: 24.

VGMA Defter No: 600, Sayfa: 091, Sıra: 112.

VGMA Defter No: 602, Sayfa: 18, Sıra: 24.

VGMA Defter No: 991, Sayfa: 50, Sıra: 63.

- VGMA Defter No: 989, Sayfa: 189, Sıra: 145.
VGMA Defter No: 991, Sayfa: 41, Sıra: 49.
VGMA Defter No: 990, Sayfa: 52, Sıra: 45.
VGMA Defter No: 990, Sayfa: 91, Sıra: 76.
VGMA Defter No: 990, Sayfa:43, Sıra: 34.
VGMA Defter No: 990, Sayfa: 25, Sıra: 21.
VGMA Defter No: 990, Sayfa: 61, Sıra: 55.
VGMA Defter No: 989, Sayfa: 231, Sıra: 183.
VGMA Defter No: 602, Sayfa: 18, Sıra: 24.
VGMA Defter No: 990, Sayfa: 081, Sıra: 067.
VGMA Defter No: 989, Sayfa: 073, Sıra: 056.
VGMA Defter No: 590, Sayfa: 198, Sıra: 179.

b) Araştırma Eserler

- Akgündüz, A. (1996), *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, OSAYayınları, İstanbul.
- Berki, A. H. (1966), *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.
- Bulut, M. (2017), "Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar", *İslam Ekonomi ve Finans Dergisi*, C. 3, Sayı: 1, Bahar, ss. 33-55.
- Derviş, F. (2007), "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi", *Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi.
- Gülten, S. (2012), "XVI. Yüzyılda Prizren Kazası" (Prizren in 16th Century), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, C. 5, Sayı: 20, Kış, ss. 184-199.
- İbrahimgil, M. (2002), "Kosova'daki Türk Eserleri", *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 23-33.
- Karal, E. Z. (1957), "II. Mahmud", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, MEB Yayınları, İstanbul, ss. 165-170.
- Kiel, M. (2007), "Prizren", *DİA*, C. 34, Ankara, ss. 349-351.
- Köprülü, F. (1942), "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, Ankara, ss. 1-35.
- Ömer Hilmi Efendi (1977), *İthâfû'l-Ahlâf fi-Ahkâmi'l-Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Özcan, T. (2003), *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara.
- Öztürk, N. (1983), *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.